

Bidrar høgskoleutdanning til faglig forsvarlig bruk av tvang og makt?

Bjørn Roar Vagle og Børge Holden

Stavanger kommune

Innledning

- Det er bare lov å bruke av tvang og makt for å avverge vesentlig skade
- Vesentlig skade betyr at skaden har et betydelig omfang og/eller alvorlige konsekvenser:
 - Fysisk skade på egen person
 - Psykiske skader på egen person/hemming av egen utvikling
 - Sosialt fornedrende atferd
 - Fysiske skader på annen person
 - Krenkelse av personalets eller andres integritet
 - Materielle skader på egne eiendeler
 - Materielle skader på andres eiendeler

Hva er tvang?

- Alle tiltak som personen motsetter seg verbalt eller fysisk
- Tiltak som er så inngripende at de uavhengig av motstand må regnes som tvang, som holding, nedlegging og fjerning/begrensning av bevegelsesfrihet og eiendeler
- Inngripende varsling
- Motivering, overtalelse og lett fysisk berøring regnes ikke som tvang

Ulike beslutninger og vedtak om tvang

- a) Skadeavvergende tiltak i enkeltstående nødssituasjoner
- b) Skadeavvergende tiltak i gjentatte nødssituasjoner
- c) Tiltak for å dekke grunnleggende behov

Krav til bemanning og utdanning

- Som en hovedregel skal det være to tjenesteytere til stede når tvangen utføres
- Ved b-vedtak skal minst en av tjenesteyterne som utfører tvang ha minst helse-, sosial- eller pedagogiske fag på høgskolenivå
- Ved c-vedtak skal minst en av tjenesteyterne som utfører tvang ha minst videregående skole innen helse- og sosialfag
- I og med at bruk av tvang kan være forutsigbart, må utdanningskravet i praksis ofte oppfylles kontinuerlig.
- I det minste må det være en tilkallingsordning

Vi skal se mest på kravet til høgskoleutdanning, altså bokstav b

Bakgrunn for kravet om høgskoleutdanning

- Lovgiver synes å legge til grunn at høgskoleutdanning gir spesiell bakgrunn for å vurdere:
 - Forholdsmessighet mellom tiltak og det en vil oppnå
 - At tiltakene ikke går lenger enn nødvendig for å oppnå formålet
 - Andre løsninger enn bruk av tvang, eller å vurdere tvang som unødvendig
- Ifølge rundskrivet til kapittel 4A fra 2004 skal utdanningskravet sikre at tjenesteytere har konkrete kunnskaper om (s. 70):
- Etik, psykologi, medisin og samfunnsfag
 - Utviklingshemning og hvilke utfordringer dette medfører for tjenesteytingen
 - Årsaker til utfordrende atferd og andre løsninger

Kjønstad og Syse (2006) har kalt kompetansekravet for en "velferdsrettslig nyskapning", og mener at utdanningskravene er unike for Kapittel 4A

Og forventningene til utdanning synes å øke...

- Det har imidlertid vært en økning i antall meldinger og vedtak om tvang
- Samtidig har antall dispensasjoner fra utdanningskravene økt
- Ut fra dette mener mange at flere dispensasjoner er en viktig grunn til mer bruk av tvang
- Dishch og Vetvik (2009) fant at 88 % av alle kommunene oppgir at de prioriterer å øke andelen av tjenesteytere med høyere utdanning

Men reduserer utdanning nødvendigvis tvang?

- På andre områder finnes det studier som viser positive sammenhenger mellom utdanning og jobbutførelse
- Men dette finnes ikke på området tjenesteyting for personer med utviklingshemning
- Kapittel 4A er generelt lite dekket i læreplanene, både når det gjelder:
 - Selve lovkapitlet
 - Kunnskaper om alternativer til bruk av tvang (andre løsninger)
 - Atferdsanalyse (som rundskrivet mer eller mindre direkte legger til grunn for forståelse og behandling)
 - Vernepleierutdanning kommer best ut, om ikke særlig godt

• I Handegård og Gjertsens (2008) evaluering av kapittel 4A var det også mange som mente at egnethet, veiledning og personalopplæring er viktigere enn utdanning

- Endresen (2003) fant at de med høgskoleutdanning utførte den groveste tvangen!
- Det ble imidlertid ikke drøftet om disse kanskje ble satt til de tyngste oppgavene, og studien sier vel lite
- Alt i alt er det lite kunnskap om sammenhenger mellom utdanning og bruk av tvang
- Norge er også alene om utdanningskravene
- I tillegg er utdanningskravet dyrt for kommunene, og må derfor begrunnes godt
- Det kan også medføre at personlig godt egnet personale uten utdanning byttes ut med nytt og mindre egnet personale med utdanning

Viktige spørsmål som bør belyses er om det er sammenheng mellom personell med og uten høgskoleutdanning i:

- Hvor ofte tvang ble benyttet
- Varighet av tvangstiltakene
- Type tvang som ble brukt
- Foranledninger for bruk av tvang
- Typer atferd hos tjenestemottakere som førte til bruk av tvang

Framgangsmåte i hovedtrekk:

- Alle enkeltmeldinger om bruk av tvang overfor tre tjenestemottakere i løpet av et halvt år ble innhentet.
- Det ble også registrert hvor mange dag- og kveldsvakter det var personale med høgskoleutdanning til stede på, for å unngå å gi et skjevt bilde

Definisjoner

- Antall tilfeller av bruk av tvang: Antall a-meldinger som ble utfyllt
- Varighet på hvert tilfelle av bruk av tvang: Antall minutter og sekunder (omregnet til desimaler)
- Foranledning: Umotivert, grensesetting, krav, utenforstående hendelser, tjenestemottakers sinnsstemning og "andre"
- Type utfordrende atferd: Angrep mot personal som stoppes før det skjer skade, slag, kloring eller riving i personalets klær, og annen (særlig ødelegging, forsøk på ødelegging, selvskading, sosialt fornedrende atferd)
- Type tvang som ble brukt: Førings bort fra situasjon, holding på stol, stopping i å passere dør, holde arm eller hånd, annet (særlig holdt på stol, holdt på gulv, løsne grep)

Resultater

- Totalt antall a-meldinger på de tre brukerne var 398, fordelt på 698 vakter
- Hvis utdanning ikke har noe å si for bruk av tvang, vil andelen av tvangstiltak der personale med høgskoleutdanning deltok samsvare med andelen av vakter der det var personale med høgskoleutdanning
- Det var imidlertid ingen sammenheng mellom utdanning og hvor ofte det ble brukt tvang, for noen av brukerne (tabell 1):

Tabell 1. Antall enkeltmeldinger på vakter med og uten tjenesteyter(e) med høgskoleutdanning.

	Tjenestemottaker 1	Tjenestemottaker 2	Tjenestemottaker 3	Totalt
-Antall vakter med høgskoleutdanning	157	84	125	366
-Antall vakter uten høgskoleutdanning	175	164	93	332
-Andel vakter med høgskoleutdanning	0,47	0,57	0,57	0,52
-Tvangstiltak uten høgskoleutdanning	36	10	153	187
-Tvangstiltak med høgskoleutdanning	40	19	141	211
-Andel tvangstiltak med høgskoleutdanning	0,53	0,64	0,52	0,53
Z-verdi	±0,83	± 0,77	1,19	± 0,18

- Det var heller ingen merkbar sammenheng mellom utdanning og varighet på hvert tilfelle av tvangsbruk
- Når det gjaldt foranledninger, hadde de uten utdanning lettere for å vurdere atferden som umotivert, og de med høgskoleutdanning hadde lettere for å vise til brukers sinnsstemning (tabell 2):

Tabell 2. Foranledninger for utfordrende atferd som tjenesteytere med og uten høgskoleutdanning oppga.

	Umotivert	Grense- setting	Krav	Uten- forstående	Sinns- tilstand	Annet	Total
Uten høgskole- utdanning	93	6	9	19	33	27	187
Høgskole- utdanning	61	15	21	12	92	10	211
Totalt	154	21	30	31	125	137	398

- Det var ingen merkbar forskjell mellom utdanningsgruppene i hvilke utfordrende atferder de brukte tvang overfor
- Det samme gjaldt type tvang som ble brukt (tabell 3)

Tabell 3. Typer tvang som de to utdanningsgruppene benyttet

	Uten høgskoleutdanning (n=187)	Høgskoleutdanning (n=211)
- Førings	7,4 % (N = 14)	4,2 % (N = 9)
- Holding på sofa eller stol	32,6 % (N = 61)	29,3 % (N = 63)
- Sperret døren	9 % (N = 17)	10,4 % (N = 22)
- Holdt hver sin arm eller hånd	41,7 % (N = 78)	47,9 % (N = 101)
- Annen tvang	9,0 % (N = 17)	7,5 % (N = 33)

Altså: Svært små forskjeller

Hvilke andre faktorer enn utdanning kan påvirke bruk av tvang?

- Brukerens atferd kan være vanskelig å møte på andre måter
- Veiledning, for eksempel fra spesialisthelsetjenesten og internt i tjenestene, når fram på tvers av utdanning
- Tiltaksplaner for hvordan atferden kan forebygges og reageres på når fram til alle
- Det samme vil generelle regler for framferd gjøre
- Lang og god kjennskap til brukeren, og en god relasjon, kan være viktigere enn utdanning
- Det er heller ingen dokumenterte sammenhenger mellom utdanning og personlig egnethet

På den annen side...

- Det kunne ha vært mer tvang hvis ingen hadde hatt høgskoleutdanning
- En viss andel av personal med høgskoleutdanning kan ha dempet bruk av tvang
- Skjemaet for a-meldinger inneholdt heller ingen rubrikk for opplysninger om andre løsninger som ble brukt. (Ut fra de små forskjellene ellers, er det likevel tvilsomt om det hadde vært noen forskjeller her.)
- Utdanningsgruppene kan også ha hatt ulike måter å rapportere på. Men i så fall er det mulig at de med høgskoleutdanning har fylt ut mest "korrekt"?
- Vernepleierutdanningen har mest om kapittel 4A og utfordrende atferd. Kanskje det hadde hatt en effekt å innskrenke utdanningskravet til å gjelde vernepleie?

Konklusjoner

- Høgskoleutdannete er kanskje bedre til å vurdere hvorfor utfordrende atferd oppstår
- Når de bruker like mye tvang, kan de likevel ha problemer med å omsette dette i praksis
- Det kan også være at vurderingene er gale
- Alt i alt er det holdepunkter for at de med og uten utdanning forstår og håndterer utfordrende atferd nokså likt
- Kan det være manglende sammenheng mellom kapittel 4As utdanningskrav, og den kunnskap som faktisk trengs for å redusere bruk av tvang

Forts.

Forts.

- Betydningen av utdanninger av typen som kapittel 4A etterspør, kan være generelt overvurdert
- Men i motsetning til Endresen (2003) var de med høgskoleutdanning heller ikke verre!
- Høgskoleutdanning er uansett neppe noen garanti for forsvarlig bruk av tvang
- Resultatene gir dermed heller ikke støtte for at skjerpede utdanningskrav vil redusere tvang
- Utdanningskravet er et eksempel på å endre praksis i et 'komplekst system'

Videre drøfting av utdanningskravet

Kompleksitetsteori fokuserer bl.a. på:

- At tiltak kan ha lite forutsigbare effekter. Ting går ofte annerledes enn forventet
- Selvorganisering, folk handler ut fra sin lokale situasjon uten at det nødvendigvis finnes en overordnet plan
- Endringer skjer fordi menneskene som utgjør organisasjonen er forskjellige
- Viktige årsaker til endring er konkrete erfaringer folk gjør når de jobber, og i hverdagslige samtaler og relasjoner
- Kaskadeeffekter: Små ting, kan være opphav til store endringer

Forts.

Forts.

- Utdanningskravet kan tilføre en organisasjon nødvendig variasjon, men kan også tilføre for mye variasjon. Effektiv praksis med minst mulig tvang får ikke tid til å etablere seg, fordi systemet hele tiden tilføres ny variasjon.

Tiltak i komplekse systemer bør derfor kanskje bygge på at:

- Det sjelden er lineære sammenhenger mellom tiltak og ønsket effekt: "mer utdanning = mindre bruk av tvang"
- Det aldri bare er én virkning, men flere, også utilsiktede og uønskede!
- Det er vanskelig å finne årsaker til endring – alltid flere årsaker
- Når en hendelse skjer like etter en annen, tolkes den første ofte som årsak til den andre, uten at det er tilfelle
- Vurdere 'kritisk masse', det vil si hvor omfattende tiltak må være for å oppnå ønsket effekt
- Beslutninger om tiltak er forankret lokalt